

מחווה לאלזה*

ישראל אליז

ליוסף טל, בהגיעו להברחת

„יש צלילים ויש מלל הגלילים“
(ליה רזה)

1

1974 קיבלנו, יוסף טל ואני, הזמנה מטעם פסטיבל ישראל, לכתוב יצירה מילולית-מוסיקאלית. לאחר האופרות „אשמראי“ (1971) ו”מצדה 967“ (1973) שכתבנו ביחד, כבר נמצאה לנו מידה מוסימית של הכנה ושיתוף. הזמן הקצר שעמד לרשותנו, התקציב הדל ועריכת-מוסיקה שהורכב מכמה יצירות ישראליות, הכתיבו לנו מראש את הצורך ביצירה מצומצמת היקף. היא אומנם לא עלתה, לאחר היכנתה, על עשרים קלות. הפעם לא נכתבה ליברית, ככל הפעמים האחרות ששיתפנו פעולה, אלא מחזור בן 11 שירים.

2

מתחילת שנות ה-70 הסתובבתי עם הרעיון לכתוב מחזה על המשוררת אלזה לסקר-שילר. רשמתי המון רשימות, שיישארן לעולם בתוך התיק הארכיוני המיוער להן. כשישכננו, טל ואני, לשיחה ראשונה על „ההזמנה“, העליתי את האפשרות „לעצב“ את ריוקנה של „הייקית הירושלמית המסודרת“. טל נענה מיד.

3

אלזה לסקר-שילר, שהתגוררה בתחילת שנות הארבעים בירושלים (רחוב המעלות 2), הייתה תמיד במרחק הטלת אבן מן השכונה שבה נולדתי. איני רוצה להתחייב היום, לאחר יותר מארבעים וחמש שנים, שרצתי אחריה עם שאר הפוחחים והתעמרתים באשה התמהונת היא. זקנה בת שבעים, שוטטה ברובות עם כמה וכמה כובעים על ראשה. באותם ימים, „התמהונים“ הסתובבו ברשות הרבים והיו לחלק מאנשי השכונה, השוק ומרכז העיר. איש לא מידד או להסתיר או לכולאם (מבושה מפורז) באיזה מוסד מרחוק. מי שגולר בירושלים בשנות השלושים והארבעים זוכר סוגים שונים של משוגעים ותימהונים משועשעים, לא-מסוכנים, תבני הילדים, חלק מקירקס נעורניו.

4

יוסף טל הכיר את אלזה ואף פגש בה כמה פגישות בקפה „יוכל“, שבדובוב בנהיורה. הוא זכר לספר, לאחר שנים, על עיניה הבעורות שהיו ניתלות בכרשיחה ליד השולחן, ולא מרפות ממנו עד שישפיל את עיניו. הוא גם זכר את הופעת ספרה האחרון „הפנתר הכחול“, שהוצא לאור עליידי ר”ר שפיצר (תרשיש) בירושלים, ספר שהיא סידרה לתת רשות לתרגמו, שהרי הוא כתוב עברית, טענה.

5

אלזה נמשכה אל המוזח והירכבה להתרפק על עולמהגד (ראה ספרה: HEBRÄISCHE BALLADEN). מכולם אהבה את רמותו של יוסף בעל כתונת-הפסים, הבן האהוב, הנער החולם השנוא על אחיו, הגמבר לעבודת ועולה לגרולה בארץ זרה. האם לא ראתה את עצמה ברמותו ואת גורלה כגורלו על חלק משידה היא חותמת בשם „יוסקי“ או „יוסקי מתבט“ (עד במצרים העליונה). היא ראתה בערבייהארץ את „בני ישראל“ האמיתיים ואהבה ללבוש בגדים אקזוטיים ולעמוד על גבול המדבר, ליר אלעזרייה ולצפת אל הירמאוב.

6

לצורך כתיבת מחזור השירים חזרתי וקראתי את מיכתביה שכתבו בכמה סרכים וכן במיכתביה המפורסם בקפסאוב קרסון בספרייה הלאומית בירושלים. ביקשתי למצוא את אלזה הלא-ספורתית, את פכי היום שלה. רוב מיכתביה, משום כתיבתה הכמרסוריאליסטית, נושאים חותם „פיוטי“. החלטתי לשלב במחזור זה את אחד הפתקים האוטנטיים ממש (שיר מס. 6): „ברא מהר, יום ששי, שעה 3, 21 ביולי / אלי. / רחוב המעלות 2, הירייה משמאל, /

VIS-a-VIS הבית הגדול / מדרגה ארזה, מן הרחוב, גברת וידנפלד / נשתה שזקלה, נאכל גם כן. / אצלי, הברבור השחור, המצאא שלחה / גדולה.

7

עד כמה ראוי לי לצטט משידיה, כדי לממש את ריוקנה במחזור-השירים שלי? עד כמה עלי לעצב אמירה חדשה שיש בה רק הד מברביה? בתרתי ללכת בדרך הקולואו, תוך כדי התרחקות מתמדת מן המקור. נתליתי בכמה מוטיבי מפתח ביצירתה (ירושלים, הכוכבים, הבן, האם, המוות וכדומה). רק בשיד האחרון (מס. 11), החלטתי לצטט את רבריה ממש, ובגרמנית. זהו השיד האחרון שכתבה ICH WEISS. שיר המבשר את מותה הקרב. היא תמות ב-22 בפברואר 1945 ותיקבר ברה-הויזתים. את מצבתה יעצב ידידה האמן לאופולד קראקאר („ידיעת אני, עוד מעט אמות / כל העצים יאירו / אתך נשיקה חמה של תמוז“. תרגום יהודה עמיחי).

8

אלזה הומאו“ הוא, כאמור, מחזור שירים שהתפרסם לראשונה ב-רבר מתוך רבר“ (ספרית פועלים, 1982). בתחילת כתיבתו הוא נתחלק בין שתי „פרסוניות“ מבצעות. לפנינו שילוב בין זמרת, המגלמת, במידה זו או אחרת, את „מותה“ של המשוררת, לבין קריין, היוצר עימה (ועם קהל המאזינים) „מצבי

יוסף טל

אלזה לסקר-שילר

חיכוך וניכור“, עלי-מנת שלא ליפגל בפח הסנטימנטאלי או האקספרסיוניסטי בנושא שכל-קל ללמעוד בו. הקריין מדבר הזמרת שרה או מרבית, והדבר נעשה לסידוגין או ברומנית. ככל אחד מן השידים נבחרה נקודת-מצפת אחרת. זהו מחזור שירים העוסק בחיפושיה של אלזה אחד מגע, אחר הררשיח עם ירושלים, עם הילדים, עם זיכרונותיה, עם ידידה, עם בנה ואמה, עם אלהים – מגעים שטופם אכזבה, כישלון, בדידות ומוות.

9

כמלחין, יוסף טל לא ניסה – ב-11 החלקים השונים של „אלזה הומאו“ – לצייר את ריוקנה של המשוררת, או לתת אילוסטרציה לתוכן השירים. הכתוב מוטען דיו בגיש מבר-המוסיקה עוד תפתה „לרפר“ אותו. מי שמכיר את סיגנון כתיבתו של מלחין זה יודע, שקוד-כל עמדה לגנר עיניו הקומפוזיציה המוסיקאלית, ששפתה היא שפתו, על כל איפויניה המיוחדים, רחוקה מכל „נטוראליזם אקספרסיוניסטי“ או „לוקאליות ירושלמית-מורחית“. לכל חלק מצטרף כלי מוסיקאלי מיוחד (פסנתר, צלן, ויולה, קרן וכו“). היצירה הולכת ומצטברת לפני המאזין לא כעולה אל קרשנר (שהרי לא בררמה עסקינו), אלא זו שרשרת של התפתחויות מוסיקאליות (ניתוח מוסיקאלי בהדי של היצירה, ראה מאמרו של יחאזא הידשברג, „מושג“ מס’ 9, 1976).

10

אני מאושר שנתגלגלה לידי הזכות לכתוב מחווה למשוררת הגעצת עלי. זה הררשיח שלי, לאחר שנים, עם מי שהיתה חלק מנוף-לירוחי והפכה להיות חלק מנוף-תרבותי. היום הולכים והופכים שיריה (שתורגמו לעברית עד הנה) וההולכים ומיתרגמים בעצם הימים האלה) לנכס-צאב-ברזל של השירה העברית. אלזה לסקר-שילר עוד עתידה להיות הבת הרחוקה השבה ומאומצת עליידי הקורא העברי.

11

אני מאושר שעלה בידי לכתוב מחזור-שירים שעורר את זקן מלחיני ישראל, יוסף טל, לכתוב לו מוסיקה. לאחר „אלזה הומאו“ המשכנו וכתבנו שתי אופרות נוספות: „הגניסיון“ (הגניסיון, 1976) ו-„הגנ“ (המבורג, 1986) והתמונה הדרמאטית „הדי“ (ירושלים, 1989). עם הגיעו היום לגבורות אני מצטרף כאן, ככל לב, למברכו הרבים. בה לחי!

• לקראת ביצוע מחזור-השירים, במוצ”ש, בכפר בלום, במסגרת ימי המוסיקה הקאמרית בגליל העליון. מחזור-השירים „אלזה הומאו“ התפרסם בספרי „אמצע 1980-1990“ (ספרית פועלים, 1990, עמ’ 40-44).

חזיה של אלזה (לאסקר-שילר) היו כיוסופים למגע עם הסובב אותה. מאז מות אמה היקרה לה מכל - והמשוררת בת 21 - ומות בנה האהוב, בן ה-27, מנסה אלזה, ללא הצלחה, לקיים מגע עם העולם המקיף אותה.

כשלונותיה מביאים את המשוררת לבנות עולם דמיוני, שאיננו מצטמצם ביצירתה הפיוטית, אלא חורג ממנה אל כל תחומי חיה. היא לובשת מלבושים אקזוטיים, מכנה עצמה בשמות אגדתיים (יוסוף מתבס, טינו מבגדאד וכו'), מכתירה את ידידיה המעטים בתארים: פיטר הילה הוא מלך בוהמיה, מאכס ברוד - נסיך פראג, ריכארד מאיר-פאקיר, פראנץ וורפל - פנתר וכו'. החלום והפנטאזיה הם לה מפלט ומשחק כאחד. היא מרבה לכתוב על דמויות מן התנ"ך ("*Hebräischen Balladen*") מכולן אהבה את יוסף, בעל כתונת הפסים, הנער החולם, היפהפה התמהוני, השנוא על אחיו, הנמכר לעבדות, העולה לגדולה בארץ לא לו. האם לא חלקה אלזה את גורלה עם גורלו.

פגישתה עם ארץ ישראל ("*Das Hebräerland*" 1937), ארץ החלום התנכ"י, לא עלתה יפה. תמהונית, מוזרה ונעזבת, היא סובבת בירושלים ומתה בה ב-22 בינואר 1945.

החיפוש המתמיד אחר המגע האנושי הכזיב. היא תרה אחר המפלט המיסטי - הכיוסופים לאלוהים והתאחדות עמו במות, שני נושאים החוזרים ונשנים בשירים רבים.

"אלזה-הומאז'" - החיפוש אחר הדו-שיח עם ירושלים, עם הילדים, עם זכרונותיה, עם ידידיה, עם אלוהים - מגעים שסופם אכזבה, כשלון, בדידות ומות.

על הבמה - עם מלה וצליל - נוצרים, לסירוגין, מגעים דיאלוגיים בין הזמרת לבין קריין; בינה לבין כלי אחד או קבוצת כלים המצטרפים, המצטרפים בצירופים שונים, בכל קטע.

היצירה בוצעה לראשונה בפסטיבל הישראלי, יולי, 1975.